

за ними тумани потяглися солодко
волоками [2, с.138]

Отже, вінницька подільська поезія – багатюща царина для етнокультурних досліджень, особливо нині, адже вона розвивається, поповнюється все новими іменами [7]; такі дослідження по-новому здатні посприяти осмисленню мистецтва слова та ролі історії, етнології, лінгвістики, етнолінгвістики, психоісторії [7] в ньому, що, без сумніву, якісно збагатить не доне покоління сучасників, підкріпить починання.

Етнічна ідея на сучасному етапі розвитку людства часто формується навколо думки про неповторність кожного краю, кожного міста й села, навколо тих правічних образів, які стали відображенням ключових моментів ідентифікації українців як європейців, що вельми важливо розтлумачити не тільки пересічним читачам, а й школярам. Це ключ до збереження державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152с.
2. Подільські божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332с.
3. «Миле серцю Поділля». Поетична антологія. Ред.: Валентина Сторожук. Вінниця: Книга-Вега, 2006. 160 с.
4. Подолинний А. М. Вікнина. Континент-ПРИМ, 1998. 32с.
5. Квіт подільського слова. Антологія творів сучасних письменників Вінниччини. Під ред. Рабенчука В. С. Вінниця: Консоль, 2010. 544с.
6. Стоголосья. Поетична антологія Вінниччини ХХ століття. Упорядкування, вступне слово, біографічні довідки А. М. Подолинного. Вінниця: Континент-Прим, 2002. 432с.
7. «Інверсія серця» – із покоління двотисячників: Хрестоматія зі сучасної молодшої української літератури. / Упорядкування, вступна стаття, біографічні та літературно-критичні статті Ірини Зелененької. Вінниця: ТП «Едельвейс і К», 2016. 226с.

Кравчук Людмила, Козельчук Лариса

СПОГАДИ ВІКТОРА ПРИХОДЬКА ПРО ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Видатний поет Олександр Олесь (1878–1944) – одна з найяскравіших постатей української еміграційної громади у чеських землях 1920–1940-х рр. Вивчення його життя і діяльності в еміграційних період залишається важливим завданням, чому сприяє залучення нових джерел мемуарного характеру. Серед них важливе місце посідають спогади В. Приходька «Олесів «Книгоцентр» про один із епізодів еміграційського життя поета [6].

Віктор Кіндратович Приходько (1886–1982), родом із с. Княжпіль (нині – Кам'янець-Подільського району Хмельницької області), здобув правову освіту, працював у Волинському земстві, згодом – судовим слідчим з цивільних справ Кам'янець-Подільського окружного суду. З початком Лютневої революції 1917 р. активно включився в український рух, очолив відділ народної освіти Подільського губернського земства, у серпні 1917–квітні 1918 р. –

був губернським комісаром з народної освіти [4, с. 620; 9, с. 313, 316]. У квітні 1918 р. обраний головою Подільської губернської народної управи. Гетьманський режим П. Скоропадського вважав реакційним. Учасник протигетьманського повстання на Поділлі, завідувач Відділу судових справ Директорії УНР (грудень 1918 р.) [4, с. 621]. У березні 1919 р. – переобраний головою Подільського земства. У листопада 1919 р. – призначений Подільським губернським комісаром [5, с. 200]. Обіймав цю посаду до 10 березня 1920 р., діяв в надзвичайно складних умовах окупації губернії Червоною армією, а Кам'янця-Подільського з округою – підрозділами Польщі [1, с. 60; 5, с. 144, 148, 151, 152, 161]. У червні 1920 р. затверджений урядом на посаді товариша (заступника) Головноуповноваженого міністра уряду УНР [2, с. 92]. З поразкою УНР виїхав до Польщі, займав різні посади у емігрантських владних структурах УНР [4, с. 621]. Згодом виїхав до Чехословаччини, де викладав в Українській господарської академії у Подєбрдах. У період Другої світової війни В. Приходько увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові – закладу соціального забезпечення, створеного 1940 р. у Генерал-губернаторстві окупованої Польщі. У 1945 р. Приходько переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині, у 1949 р. – емігрував у США [9, с. 326]. Протягом десяти років очолював Український конгресовий комітет в США.

В. Приходько залишив значну літературну спадщину. Крім спогадів «Під сонцем Поділля» [7; 8], до неї належать численні статті в українських еміграційних виданнях. Частина творчого спадку В. Приходька залишається неопублікованою і зберігається у фондї В. Приходька (фонд №40) в Архіві імені Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США у м. Нью-Йорк. Серед цих матеріалів зберігається машинопис спогадів В. Приходька «Олесів «Книгоцентр», підготовлений у 1948 р. [6]. Копію спогадів директор Державного архіву Вінницької області д. і. н. Ю. В. Легун ласкаво надав авторам. Враховуючи важливість спогадів В. Приходька про О. Олеся для вивчення біографії поета, подаємо їх повністю із збереженням лексики і пунктуації оригіналу.

Віктор Приходько. ОЛЕСІВ «КНИГОЦЕНТР» (Спогад)

Нещодавно заснувалася у нас, на еміграції, одна нова організація, що називається «Книгоцентр». Завдання її, широко взявши, полягають у тому, щоб упорядкувати книжну справу, почавши од написання твору і кінчаючи виходом його у світ і розповсюдженням. Але в статуті «Книгоцентру» є один пункт, тісно зв'язаний із сучасною ситуацією, яка виникла у нас на книжному ринку з огляду на грошову реформу у Німеччині. Як відомо, книжка тепер лежить і ніхто її не купує, бо не може купувати. Яка-ж перспектива? Еміграція роз'їзжається, а книжка українська залишається. І може створитися положення, що у Німеччині жадних українців не буде, а українські книжки будуть залягати по різних складах та підвалах у Мюнхені та Аугсбурґах... Отже, щоби такого не сталося, «Книгоцентр» висунув гасло: українська книжка слідує за українською еміграцією! Гасло прекрасне – і, дай Боже, щоби воно було переведене в життя ...

Але цілий цей почин викликав у мене один спогад, що у великій мірі нагадує аналогічну ситуацію і тісно зв'язаний з іменем покійного Поета нашого О. Олесья. І є «причинком» до історії української книжки.

Взагалі ця «історія» нашої книжки!.. Не знаю, чи який інший народ може «похвалитися» такими неймовірними «зіг'загами» своєї культури. Взяти хоча-би останні роки нашої визвольної боротьби: кому могло спитися і який пророк міг передповісти, що буде час, коли ми, українці, будемо видавати свої книжки десь у Мюнхені, Аугсбурзі чи Регенсбурзі, газети наші будуть виходити в Ашаффенбурзі чи Фюрті, а наші письменники, поети та журналісти будуть починати свою письменницьку кар'єру в Міттенвальді чи Новому Ульмі!

Словом, дивні діла Твої, Господи!

Але вертаюся до спогаду. Було це в роках 1918-20. На Україні шуміла революція, точилася боротьба, але одночасно розгорталась надзвичайно широка культурно-освітня робота. По цій Україні, себ-то в кожному селі, постали українські школи. Але що це означало в ті часи – українська школа? Це значило, що у відповідне село – а сел на Україні поперек 20. 000, – треба було вислати шкільних підручників бодай на 100 учнів, себ-то яких тисячу книжок. А для цілої України, тільки для народних шкіл, потрібно було, значить, 20. 000. 000 (двадцять мільонів) примірників! Не рахуючи сотень і тисяч «Просвіт», бібліотек і мільонів пробуджених до свідомого життя громадян. Отож в українських видавництвах у Києві, Полтаві, Одесі, Катеринославі, Вінниці, Кам'янці робилося щось надзвичайне. Працювалося день і ніч. Шереги і черги завідуючих школами, інспекторів, земських діячів все не зменьшувались і часто вертались до своїх повітів без книжок. Україна невстані була справитись із запотребованням: не було досить складачів, машин, паперу.

Оттоді у кількох видавництв виникла думка перенести свою працю до Відня: там є великі друкарні, що, у зв'язку із розпадом Австрії, стоять нечинні, а в тих друкарнях модерні ротаційні машини і багаті запаси паперу. Так перенесли частково або цілком свою діяльність з Києва – видавництва – «Час», «Дзвін», «Вернигора», Катеринославське Видавництво та інші, - а персонально це були – видавець Юрій Сірий, д-р І. Кашинський, проф. А. Крушельницький, д-р В. Пісначевський, а біля цих видавництв групи письменників, педагогів та журналістів, і між ними – Володимир Винниченко, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Артем Хомик та багато інших. Взагалі в тих роках – 1918–25 – Відень був великим українським центром і у традиційних віденських кав'ярнях роїлося від наших людей. На Україні точилася боротьба, а українські видавництва у Відні, в добрій вірі в нашу остаточну перемогу, друкували сотні тисяч підручників, – букварів, читанок, задачників, а також белетристики та поезій. Отож тоді було видано також великим накладом низку творів Олександра Олесья, що був «Поетом Відродження Нації» і тішився на Україні величезною популярністю. Його поезії – «Живи, Україно!», «Вкраїно, Мати», положені на ноти Кирилом Стеценком, стали мов національні гімни і на нечислених і

незабутніх тодішніх зборах, мітингах та святах співались нарівні із «Ще не вмерла...»

Але... «облетіли квіти, догоріли вогні» великої української революції, – в Москві засів – Ленін, а у Києві – Комуністична Партія України та Чрезвычайка. І ... величезні склади тільки-що виготовлених книжок, що пахнули це друкарською фарбою, залягли ... у Відні.

Що було робити? Залишалися «по цей бік» України – Галичина, Волинь, Буковина. Але ці країни – розбиті, ослаблені війною, під чужим ворожим режимом, були безнадійним консументом сотисячних накладів...

Починалась справжня еміграція... У Відні вже не було чого робити, український Відень підупав. Але... виростала еміграційна Прага і Відень помалу почав перебіратись до Чех. Український Громадський Комітет у Празі, на чолі з Шаповалом, Григорієвим та Мандрикою, згадали й про Олеся і запросили його перебраться до Чех, де виклопотали йому у Міністерстві Закордонних Справ невелику стипендію, яко письменникові.

Так у році 1922 перебрався Олесь до Чехословаччини. Але не сам. Порішив, що мусить перевезти зі собою і свої книжки. Хоч не всі, то бодай частину. Сказано – зроблено. Як відомо, існує на світі стародавня, на всіх кінцях земної кулі знана транспортна фірма Шенкер і К°. Отож цій фірмі доручив Олесь перевезти до Праги свої твори – скільки саме примірників не знаю, але було це щось сорок великих деревляних скринь. Були це збірки поезій – «Чужиною», «На Зелених Горах» і «Поезії том п'ятий».

Розуміється, Шенкер і К° книжки негайно перевіз. Але ... тут-то й виявилось, що Олесь був ... передовсім – Поет. Куди книжки подіти, де склад найняти і чим за нього платити? Мудрував Олесь туди й сюди й рішив: нехай «тимчасово» лежать у Шенкера, може скоро поїдуть на Україну.

А роки бігли. І вийшло так, що у році 1927-му я уперше зустрівся і познайомився з Олесем у містечку Жевниціях, буля Праги, де мешкав Поет і куди доля занесла й мене. Олесь – душа чоловік і наше знайомство швидко обернулось у приятельство й щирою приязню, якою обдаровував мене Поет аж до смерті. Пробиваючи у такій провінції, як невеличке містечко, ми зустрічались що-дня, часом по кілька разів, і, samozрозуміло, були в курсі різних наших біжучих інтересів та справ. Отож, від якогось часу Олесь почав діставати од фірми Шенкер і К° у Празі, а також од якихось складів у Відні неприємні листи. Контора Шенкера в році 1928 чи 29-му приблизно писала: Шановний Пане! Уже вісім літ залягають Ваші скрині в наших складах у Празі, забираючи нам місце і перешкоджаючи нашій праці. Належний нам борг за схоронення Вашого майна росте з року на рік і сягає нині суми 10 000 корон чеських. Попереджаємо Вас, що наколи зазначена сума не буде заплачена протягом найближчого часу, то книжки Ваші буде продано на макулатуру, а одержані гроші – повернуто на частинне покриття Вашого боргу. З належною пошаною і т. д. Подібні листи прийшли і з Відня.

Ну, що його робити? Де дістати грошей? А гроші – дуже великі. Десять тисяч корон чеських! Це – в той час, коли Олесь на життя з родиною діставав стипендії тисячу на місяць. І заробітків – жадних, бо кругом криза – якраз світова економічна криза – і гріш – дуже дорогий.

Було це в 1928-30 роках і я справою дуже перейнявся. Це-ж світовий скандал і національна ганьба, – щоби твори нашого славетного Поета пішли на макулатуру! Невже-ж українське суспільство таке нечуле і таке бідне, щоби не зарадити лихові! І у мене виник плян: зааярмувати наше громадянство перед небезпекою і національною шкодою, Невже дозволимо, щоби пішли на оселедці тисячі книжок поезії Олеся, – тих книжок, яких зовсім нема ні в Галичині, ні на Волині, ні серед еміграції! Отже – оголосити спеціальний продаж цих творів, щось виплатити Шенкеру і захоронити решту. Сказано – зроблено! Олесь, як «герой» і «жертва», тримався пасивно і лише скептично посміхався, передрікаючи, що нічого з того не вийде. Але я «запалився». І полетіли всюди до преси – статті, заклики, оголошення. До Галичини, на Волинь, Буковину, Підкарпаття, до Америки і Канади! Плян був такий: за три книжки («Чужинкою», «На Зелених Горах» і «Поезії том 5-й») оголошуємо ціну 30 корон чеських з пересилкою або 5 злотих польських або 1 доляр для Америки. Замовлень дістанемо що найменше тисячу, – бо звертаємось-же до 8-ми мільонів українців! – отже зберемо рівно 30. 000 корон чеських. З них 10 000 Шенкеру, а решта на Відень та ще й нам залишиться – забагатіємо!

Тож передовсім їду я до фірми Шенкера і К^о – попередити, щоби – бува – книжок не продали. Прага. Панська вулиця, 8. Розглядаюся – велика фірма, займає два поверхи. Амфілада кімнат, сидить маса людей, – пишуть, рахують, тріскотять машинки. Допитуюся до компетентного директора. Пристойний пан, – видно, жид. – Так і так. Передбачаємо надзвичайний збут, протягом ближчого місяця борг виплатимо, книжки заберемо. Чекали нам десять років – почекайте два місяці! – Згода! Дуже приємно! Ми самі не раді застосовувати такі драстичні міри.

З тріумфом вертаюся до Жевниць. Отже, – дорогий Олександр Іванович, – ситуацію захоронено! Книжки – забезпечені. Оголошення пішли в світ – тепер посипляться замовлення! Олесь недовіркою посміхається, але по натурі він великий оптиміст – і ми повні надій.

Минають дні, Олесь нетерпеливиться. Вибігає назустріч листоноші – нема нічого! Між іншим, одна із звичок Олеся: чоловік він був нервовий, вставав рано, службових обов'язків не мав і завжди виглядав листоношу: може які листи, часописи, гроші. Але всідіти не міг і, як правило, виходив листоноші далеко назустріч, перехоплюючи його десь на бічних вуличках містечка.

– Ось, бачте, Віктор Кондратович: а Ви казали – «посипляться».

– Ну, так, Олександр Іванович, але не сразу – ж моментально. Наші люди мусять подумати, розгойдатись ...

Аж за пару днів приводить до мене «під конвоєм» листоношу. Радісний, пенсне блискає, паличкою по тротуару постукує. – В. К.! Є

замовлення, – (пошта йшла на моє ім'я), – уявіть собі, є замовлення!
– Справді, одразу п'ять чи шість замовлень: озвалося двоє чи троє панотців з Галичини, хтось з Підкарпаття, хтось з еміграції. Слава! Є – «свіжа копійка» !

«Свіжа копійка»!

Тепер, оглядаючись назад, коли уже Олеся нема і Сина його – Олжича – нема і Дружини Олеся – Віра Антоновна ось недавно у Празі тихо й непомітно одійшла у вічність, не раз задумуєшся: у яких, властиво, злиднях тримала українська нація свого безперечно найвидатнішого в останній добі Поета. Тема ця делікатна, але, пишучи про Олеся, не можна її не торкнутись, може навіть треба торкнутись. Бо Олесь належить до тієї категорії одиниць, життю і творчості яких ще буде присвячено не одну книжку і не одну студію. І може навіть є обов'язком сучасників Поета, поки вони живі, подати, що знають про його життя та працю.

Отже, коли йдеться про Олеся , то од сучасників – головно – пражаків – не раз можна почути закид на адресу Поета, що «Олесь пив». Отож в справі цього «пиття» може час сказати кілька слів. Передовсім, світ од того не перевернувся-б, коли-б Олесь і справді пив. Є це приватна справа кожного і тяжко до того щось говорити. Але з «питтям» Олеся є то так: Олесь горілки майже не пив – був до неї цілком байдужий, так само не пив вина. Але пиво любив. Любив і міг випити досить багато. Одначе, ця «пристрасть» Олеся не була «самодовліваючою», – вона тісно пов'язувалася з цілим укладом і трибом його життя. Знаємо, що й кожний звичайний чоловік має свої уподобання і звички. Тим більше їх мають натури небуденні, – зокрема, письменники, поети, артисти, винахідники. Не раз читаємо, що один письменник може працювати лише серед абсолютної тиші свого кабінету, а другий навпаки, творить серед галасу і крику. Одного поета настроює музика, а другого – природа. І т. д. Отже свою вироблену звичку мав і Олесь. Він ніколи не працював вдома, в родині. Любив самоту і спокій. Тому йшов кудись до пивярні чи до каварні, найрадше до маленької й тихої. Там забивався десь у куточок і сидів. Самотний Олесь у куточку маленької пивярні – перед ним гальба пива, в руці – цигарета – це була ідеальна «творча атмосфера» Олеся. Так Олесь міг просидіти на одному місці три й п'ять годин. Перо бігало по папері, папіроски викурювались одна по одній, а «hostinsky» (шинкар) дбав, щоби «ran spisovatel» (по чеськи – письменник) без пива не сидів. Так сотні разів я заставав Олеся за працею. Тоді він складав до кишені свій зошит (найчастіше писав у звичайному учнівському зошиті) і вітав гостя. Бо, попри самоту, любив також і просив дуже, щоби хтось приходив до нього, де він сидить та розповів новини з часописів чи емігрантського життя. Радо любив посміятися, пожартувати й погостити гостя пивом та цигаркою. Ось, загално взявши, образ Олесевої «пятки». Він не раз мені казав – «виправдовувався», що пиво дуже гарно на нього впливає, підносить його настрої, і він тоді має охоту писати. Це знали його Дружини й Син і вдома ніколи з цього приводу не було жадних розмов. В пивярнях Олеся дуже любили і господарі –

«гостінські» і постійні гості. Любили за привітність, простоту і лагідність вдачі. Всі знали, що це – «ukrainskí spisovatel a básník» (український письменник і поет) і ставились з великою пошаною. Коли-б Олесь помер у нормальні часи, то – я певен – за його гробом слідували-б сотні оцих його знайомих і приятелів-чехів, а в пивярнях, де він засідав, з'явились-би на стінах, європейським звичаєм, почесні дошки з надписом: – «zde sedaval ukrainski básník Oles». Але помер Олесь, як відомо, 22 липня 1944 року, – Прага й Чехословаччина перебувала під п'ятою Гітлера і не було можливості і настрою для виявлення чесько-українських симпатій.

Одначе, цей триб життя Олесєвого коштував гроші. Пиво коштувало і 40-50 цигарок денно теж коштували. Правда, для пересічного чеського урядовця чи столяра або муляра такі видатки були самозрозумілою річчю, але український поет на це не міг собі дозволити, бо це в коріні руйнувало його бюджет. І от – перманентний дефіцит – в межах кількох сот чеських корон місячно – це був той тягар, що ніс Поет ціле своє життя. Де дістати зайву копійку, щоби вибитись із Прокрустова ложа скромної чеської стипендії?! І скільки-то думок, енергії та заходів, вартих кращого призначення, витратив Поет на розв'язання цієї «проблеми». Розуміється, загально взявши, це був наслідок нашої національної поразки, наслідок нашої неорганізованості, – бо таки-ж мусить бути у кожного народу установа, яка бодай трохи цікавилась-би долею своїх видатніших людей, – але факт був той, що Олесь ціле своє життя на еміграції бідував. Я не раз проектував чи пропонував заходи певного громадського порядку, але Олесь завжди їх одкидав. Відчувалося, що він уважав сам себе «винним» за те, що п'є вино і багато курить і тому рахував, що не має права звертатись до когось, а тим більше до суспільства, щоби йому допомагало. Зважаючи на це, самотужки провадив свою «фінансову політику»: кредитувався потроху в «господах» (так у чехів називаються малі пивярні-реставрації), у своїх знайомих українців, але одночасно вів пертрактації про видання чи продаж тої чи іншої своєї книжки, з тяжкою бідною діставав якийсь гонорар, з великою присмністю і дуже акуратно сплачував свої борги і так «крутив» далі. Ці матеріальні турботи стали ніби невід'ємною частиною Олесєва, - зрештою він уже їхав трамваєм «до міста» (в році 1934-му Олесєві перебрались з Жєвниць до Праги, але оселились на периферії, – Hotníkrě, – досить далеко від центру), де мав «ділове» побачення з тим чи іншим знайомим українцем або чехом або де писав «ділові» листи – переважно листівки. Правда, дуже часто всі ці «ділові пляни» були еміграційною комбінацією на піску, але Олесь так звик, до цих турбот, що, здавалось, без них йому було б нудно жити.

Дуже допомагала Олесєві його прекрасна вдача: весела, оптимістична, жартівлива і це ще при тій обставині, що Олесь постійно страждав на недугу шлунку. Що це було – невідомо, бо Олесь – сам ветеринарний лікар – дуже не любив звертатись до лікарів і майже ніколи не лікувався у них. Мав на це причину, бо кождий забороняв йому пити пиво, отже Олесь «в цій точці» не погоджувався з лікарями, казав, що вони не розуміють його хвороби і

лікувався сам. Це лікування полягало в тому, що, у випадках болю, Олесь уживав соду і так «нормував» свою хворобу. Видно, що хвороба не була небезпечна, бо прожив він з нею при мені майже сімнадцять років (умер од іншої хвороби) і видно, що можна було її цілком вилікувати, – але це-ж Олесь із своєрідними особливостями. Часом аж корчився од болю, але до лікаря не йшов: ковтав з пригоршні соду і запивав ... пивом або кавою. Сам собі прописував «діету», – казав, що йому шкодить чорний хліб і бараболя, але бараболю з оселедцем дуже любив, махав рукою й їв, а потім їхав до дому, де Віра Антонова мусила йому робити гарячі припарки на шлунок та при тім, як належиться кожній статечній українській жінці, вичитувала. Але болі минали, Олесь починав жартувати, а на ранок та-ж історія «спочатку»: трамвай, «госпо́да», побачення з приятелями, пиво і чорна кава, сода, болі в шлунку і – над вечір – додому. Дуже рідко, – майже ніколи – в «госпо́дах» не обідав і це ненормальне життя, очевидно, найбільш на шлункові відбилось: замість гарячої страви якийсь сухий «вурит» (підрядна ковбаса), – і так цілий день. Можливо, коли-б вільні гроші, то пішов-би й до порядної реставрації пообідати, але треба було ... «щадити». Але вечером, вдома, щось з'їсть, – при умові, що не болить шлунок. А поміж усім тим – писав, нападами й непомітно. Не робив із своєї творчости великого «ритуалу» і ніколи не скаржився, що хтось йому одігнав музу. Муза прилітала, як тільки Олесь торкався пера, вірш лявся, як срібний потік і його зошити невідомо коли і як наповнювались поезіями...

Ось такий був Олесь.

І от на цьому фоні – «свіжа копійка». Само собою, уся ця «копійка» – для мільонера Шенкера, але як-же одмовити Олесю в приємности проїхатись з Жевниць до Праги, маючи при тім у кишені вільних 20-30 корон. Олесь – же такий життєрадісний, як дитина, – він любить перейти вулицями гамірливої Праги, спинитись безжурно біля одної – другої вітрини і «на radoщах» заскочити «за компанію» в автомат та з'їсти гарячу «парку» (ковбаски) з горчицею...

І перші дні нашої акції – ми святкували. Сьогодні – п'ять замовлень, завтра три, а позавтра – шість. Значить «взяло», – справа біжить, і Олесь щоранку уже у мене з листоношею: страшно йому було цікаво – скільки прийшло замовлень.

Так за тиждень набралось щось тридцять замовлень.

– Ну, що-ж Кондрат'їч – так, звичайно, з московська, лише по батькові, звертався до мене Олесь, – треба висилати книжки!

– Треба-то треба але-ж до 10. 000 ще дуже дивно. І одної нема!

Отже, дійсність підказувала нову тактику. Для того, щоб виконати замовлення, треба було дістати од Шенкера хоч по одній справі з кожною назвою, себ-то три скрині – і платити йому частками, так-ніби викупаючи кожду скриню.

Ну, що-ж, це також вихід! Нехай Шенкер бачить, що справа все-ж посувається.

І другого дня я знову у Празі, на Панській, 8. – Так і так, справа почалося, вона, розуміється, піде «crescendo», але ось поки-що 600 корон, прошу видати тимчасом три скрині.

Пан директор приємно усміхається, гроші приймає, але запитує:

– Ну, а як ви все-таки думаєте, коли зможете усе забрати, бо нам, знаєте, місця – місця страшно бракує!

– Не знаю, пане, директоре, але коли справа так піде, як почалася, то за місяць усе з ваших складів виметемо!

Отже я в руках маю квиток дирекції до складів Шенкер і К^о, з наказом видати мені три скрині.

Склади Шенкера містились у Празі не великим і зніним українцям Денісовім «padraži» (двірці), звідки їдется з Праги до Подєбрад.

Захожу. Величезний барак, наповнений різними – прерізними скринями та товарами, що йдуть у всі кінці Європи, а може й світу. – Де – ж наші, українські, скрині? – Ах, ось вони, на кінці бараку. Заняли цілу стінку і полізли аж під стелю. Деякі од старости та різних пересувань трохи скривились, підломились, але – все в порядку.

Отож, за пару день скрині були в Жевницях і почалася урочиста розсилка. На знак нашої особливої вдячності і признання замовцям та для більшої приємности їм, я запропонував Олесю – дати на кожній книжці свій автограф. Робота не тяжка і Олесь на ріжку кожної книжки ставив скромно свій автограф: «О. Олесь.»

Але що з замовленнями? Ще сипнуло 30–40 і ... стало. Капає по одному, по два. «Свіжа копійка» є, але де тисячі?.. А тут уже й другий місяць минає. Треба до Шенкера заявитись, комерційну солідність показати. Нам нових скринь зовсім непотрібно, бо ще й перші цілком повні, але їду викупляти «другу партію».

Я – в кабінеті у Директора. – Так і так, справа безупинно просувається, правда не так, як передбачалося, – знаєте, світова економічна криза! – але ось знову – 600 корон і просимо видати три нові скрині!

Директор посміхнувся і задумався. Гм ... гм ... Скільки Ви маєте у нас скринь? – Усіх було 40, а тепер залишиться 34. – Тридцять чотири, тридцять чо-ти-ри. – Директор шкрябав собі олівцем за вухом і щось міркував. Я сидів перед ним з портфелем в чекальній позі. Нараз він енергійно крутнувся на кріслі, зробив урочистий рух рукою і заявив: Знаєте, Шановний Пане, що я вам хочу сказати? – Говорив по чеськи, трохи з жидівська. – Ми бачимо з боку Pana Spisovatel-я – добру волю, Хочете нам сплатити гроші. Але тридцять чо-тири скрині ... тридцять чотири ... Коли-то буде ... З другого боку, не хочемо Pana Spisovatel-я кривдити. Продати на макулатуру – це нам, великій фірмі, не личить! Так, – ось що: ми скреслюємо вам увесь борг! Книжки – ваші! Тільки очистіть нам склад! Ми своїми людьми наладуємо вам скрині у вагони, спрямуємо на місце призначення, а ви маєте тільки розрахуватись із залізницею. Згода?!

Я був заскочений. Од хвилювання встав і директор встав. – Розуміється, пане директоре, згода! Але нащо-ж з вашого боку така жертва? Ми маємо твердий намір все викупити і заплатити.

– Бачу і знаю, бачу і знаю! Але, пане професоре, я тридцять літ працюю у фірмі і різне бачив. Ми то витримаємо!...

Я летів до Жевниць.

– Олександр Іванович – надзвичайна сенсація! Олесь блиснув пенсне:

– Що, продали на макулатуру? – Зовсім навпаки, тільки не зомлійте!

І я розповів цілу історію. – Тепер тільки назбирати грошей на залізницю і знайти помешкання в Жевницях. – Олесь був вражений, дякував, кутив і радів, що тепер усі дальші замовлення будуть «наші».

«Штаб» запрацював. Звичайно, книжки перевезти до Жевниць – куди-ж інакше. Але де подіти? Знову наймати склад і починати борги «спочатку»? Чим платити?

І тут Олесь уже сам виказав неабияку винахідливість. За пару днів каже мені: - Знаєте, Кондрат'їч, я придумав штуку. Переговорив із своїм паном «домасім» (домовласником), - він чоловік добрий і згідливий – і запропонував йому такий проект: я побудую в його садку деревляну будку-бесідку і туди складу книжки. За якийсь час, - будемо говорити – рік – книжки розійдуться, а за те будка залишиться йому на власність. І «домасі» мені сказав, що нічого проти не має. Отже будка коштуватиме кілька сот корон, але я вже буду мати спокій, - Як ви гадаєте?

Пан «домасі» Олесь (на жаль, забув прізвище – не то Мехачек, не то Петржелка) був, як переважно усі чехи, чоловік флегматичний і добрий. Служив собі десь у Празі на залізниці, а вечером приїздив до дому, їв свою вечерю, запивав пивом і нікому жити не перешкоджав.

Отже Олесь виявив «темпо»: десь на днях прийдуть книжки, треба, щоб будка була готова! Гроші від замовлень потроху капали, а коли є гроші, то кожда робота біжить. Прийшли майстри, привезли дошки, постукали молотками і за пару днів серед невеликого зеленого садку – стала біленька «будка» – будинок – майже власність Олесь! Олесь часом любив такі клопоти і був собою дуже задоволений.

Аж прийшли й книжки! Прибіг до мене задиханий, заклопотаний: – Кондрат'їч, є книжки, повнісенський вагон! – Отож пішли в рух підводи, робітники, помагало й пара українців-приятелів Олесь. Деякі скрині розломались, коли почали тривожити їх старі кості і з них висипались на волю книжечки: «Чужиною», «На зелених горах». Книжечки щурились на сонце після десятилітнього перебування в тюрмі, але їх знову перепакували і повезли на нову «кватирю».

Так Олесева будка аж до стріхи заповнилась скринями. Тут-би тільки й розсилати: лежать тисячі книжок, усі під рукою, але замовлення – кап, кап! – і ... спинились. Спинились – і ні руш! Та й алярмувати суспільність не було як, бо головна небезпека минула – книжкам нічого не загрожує!

Так акція і завмерла. Прийшло всього тоді від цілої Нації Української, що розкинулася по Галичині, Волині, Підкарпаттю, Буковині, по Європі та Америці – сто п'ятьдесят замовлень. Разом 4 500 корон чеських. Мало, але на цей раз – «багато»: несподівано

було досягнуто мету – врятовано цілий вагон творів Олесея – десятки тисяч примірників української книжки...

А де-ж плянова «мінімум тисяча» замовлень? З цього приводу люблять у нас люди нарікати на Націю, на інтелігенцію, на народ. Але все це – марна справа. В кожній порі народ виявить те, що може виявити, - і на це нема ради. Закон, «его-же не преjdeши». Колись, дев'ять-десять років тому, Шевченко, Куліш, Костомарів заснували відомий журнал український «Основу» - єдиний журнал на цілу Велику Україну, що віщав Відродження Нації, журнал, що був потрібний тоді, як повітря. А-що-ж? – Не устояв, мусів припинити своє існування – не через утиски, не через цензуру, а тільки через брак предплатників. А нині, в американській зоні, де нема й сотні тисяч українців, вони тримають п'ять часописів і низку журналів...

– А що-ж Олесева будка, – «Книгоцентр»?

– «Nabeant suam fatam libelli» – казали Римляне: книжки мають свою долю. А особливо українські книжки.

Отож, – як я сказав, - замовлення припинялись. Скрині з гучної Праги, із магазину світової фірми, попали в глуху провінцію, у тихий садок. «На Зелених горах», «Чужиною» й «Поезії том 5-й» могли спокійно спати і мріяти, мов Олесеві «айстри» у сні...

Але миття не стоїть: в 1933 році я перебрався з Жевниць до Праги, в наступному році переїхав до Праги Олесє, а ще за рік покинула Жевниця метушлива й гамірлива українська дітвора – Жевницька гімназія.

І Жевниця опорожнилася ... Осінь, дощ капотить, і стоїть самотня Олесева будка в Петржелковому садку, і дивиться на неї Петржелка меланхолійно з вікна та гадає: – Podivny narod tě ukrainci! Co si myslili, gdyž tiskli takovu spoustu knih! (Дивний народ ті українці, Що собі думали, коли друкувати таку силу книжок!).

Так минали роки – 1933, 34, 35, 36 і так далі і так далі...

«Довлієт днів злоба його», – і Олесє і я занялися іншими справами, мали інші турботи, – зрештою я уважав свій стосунок до книжок закінченим з моментом прибуття їх до Жевниць. Та і чим цікавитись? – Лежать книжки, то й лежать. І навіть дурно їх не роздаш, бо на розсилку теж потрібні гроші.

І тільки флегматичний і добродушний Петржелка час до часу нагадував про будку і великий скарб у ній. Приїздив пару разів до Праги, до Олесєя.

– Pane, Spisovatelі, tam na strychu je dira. Když dešč nebo snih, voda teče do vnitřku! (Пане письменнику, там, у стpісі, є діра. Коли дощ або сніг, то до середини тече вода).

Петржелка давно втратив надію мати в садку безплатну «бесідку» і тільки турбувався долею чужого майна.

Олесєй нерадо слухав, що треба щось коло будки робити, бо то клопіт і грошей нема. Але нічого не вдієш. В той час між приятелями Олесєя був один особливо відданий йому – молодий українець Семен Сенік. Він один час був безробітний і не раз просиджував з Олесєєм по господях, творячи Олесєві мовчазне товариство. Також часто охоче виконував, по приятельству, Олесєві різні більші і менші послуги. Отож в таких випадках, коли треба було «подивитися до

будки» у Жевницях, Олесь звертався до п. Сеніка. Давав йому ключі і просив розглянутись хозяйським оком і направити що треба. Пам'ятаю, С. Сенік їздив до будки кілька разів і потім, своїм звичаєм, дуже ґрунтовно й докладно пояснив Олесеві що і як він коло будки зробив. При тім любив покартати Олеся і прочитати йому своїм баском нотацію.

– Ось бачите, Олександрє Івановичу, до чого допустилися. Там такі добре тече! А одна скриня тріснула і книжки намакають. Що-ж Ви собі думаєте? Це-ж наше майно, може-ж колись і на Україну поїде. А ви заховуєтесь так легковажно!

Олесь винувато поблискував пенсне і слабо виправдовувався: та куди воно поїде, вже нікуди воно не поїде!

Але «habeant suam fatam libelli!..» І книжки Олесеві таки «поїхали». Цілком неочікувано і несподівано, в душі української тисячі й одної ночі.

Діло було так. Прийшли роки 1939, 40 і далі. Гітлер, війна, наступ на Схід. Падає Польща, відкривається Україна. Зміни, переміни, надії і розчарування. Пересувається народ туди й сюди, рух у Галичині, на Холмщині та Підляшю. Доба тяжка, непевна, з неясним майбутнім. Але українці не сплять. На бувшій польській займанщині постають школи, читальні, український культурний рух, а з ним – запотребовання на книжку. І у Кракові розгортає свою працю «Українське Видавництво». Але далі – справжнє переселення народів. Гітлер, державний комісар України Кох і головний поставщик живої сили для Німеччини Заукель намагаються забрати з України майже усю молодь. Транспорти без перерви рухаються зі Сходу на Захід і українці заповнюють міста й села Німеччини. Чужина, тяжка праця й туга за своїм рідними. Так серед несамопитих умов воюючої Німеччини, – поміж невільничою працею, бомбуванням, концентраками й напівголодним існуванням постає несподівано «кон'юнктура» на українську книжку й газету. Бо Німеччина гола, купити нічого не можна і навіть той дрібний гріш залишається у робітників на руках.

І ось на Велику Німеччину, заселену несподівано міліонами українців, працюють українські видавництва в Кракові, Берліні, Празі, Відні. У Празі працюють Юрій Тищенко, в-во УНО, але перед веде д-р Степан Росоха. В ньому «молода ще грає кров» і преса його бойова: часопис називається «Наступ», а журнал «Пробоем». Але одночасно Росоха виказує неабиякий організаторський і комерційний хист. Видавництво «Пробоем» видає одну по одній українські книжки, а між ними й досить грубі. Але всього того мало. Попит – надзвичайний! І ось тоді впливає на сцену бідна забута Олесева будка. С. Росоха пропонує продати йому за готівку усі книжки, - цілий склад. Гроші на стіл, але знижки 50 %, бо книжки «давні» і «підмочені», – багато відпаде. Пропозиція дуже цікава, але чи не багато 50% знижки? – Як Ви думаєте, Кондрат'їч? – Думаю, що пропозиція дуже добра. Скажу більше – несподівана нагода! Коли будете мати подібний випадок? – Так, кажете, – прийняти? – Безперечно! – На другий день ми у С. Росохи, в його видавництві, і «вдарили по руках».

С. Росоха розпорядився з Олесевими книжками дуже сміливо: не став ждати індивідуальних замовлень, а розіслав їх усім передплатникам «Наступу», з зазначенням – хто не бажає, може книжки повернути назад. Часопис «Наступ» друкувався в кількості 10 000 примірників, отож було тоді розіслано приблизно по 10 000 книжок – «Чужоною» і «На Зелених горах». («Поезії том 5-й» було не багато.) Ризико вдалося: передплатники масово вкупили книжки, лише дещо повернулося. Так справа закінчилась повним успіхом.

Ця «трансакція» була для Олесья добра і вчасна. Олесь, як звичайно, сидів без грошей, а тим часом в Чехах панувала німецька карткова система, придбати щось для життя можна було лише на чорнім торгу по великих цінах і це творило для Олесья цілий ланцюг тяжкостей і неприємностей. Тим часом, Олесь дістав тоді за свої книжки поважні суму і, треба сказати, навіть на той час це була солідна підтримка.

Так Олесева будка – «Книгоцентр» - несподівано врятувала ситуацію і останні роки перед смертю Олесь прожив без турбот. Крім успіху з «будкою», Олесеві усміхнулась тоді доля і в іншим напрямку. С. Росоха взявся видати й деякі Олесеві твори, заплативши належний гонорар. Так вийшли тоді – Олесева «Княжа Україна» та нові казки для дітей: «Бабусина пригода», «Бабуся в гостях у медведя» та «Медведь в гостях у бабусі». Крім того, були напівготові в друкарнях того-ж видавництва ще три книжки Олесья: «Вибір поезій», під редакцією проф. Л. Білецького, «Карпатська Україна» – поема і «Книга казок» з ілюстраціями талановитого художника українського Ю. Вовка. Але українське «щастя», як звичайно, буває дуже коротке: несподівано на Прагу налетіло Берлінське гестапо і для видавництва «Пробоем» пройшла катастрофа: д-р Росоха й його Дружина були заарештовані, часописи припинені, склади запечатані. Зробив це якийсь гестаповець високої ранги, що добре володів російською та українською мовами і добре визнавався в українських справах, при чім усю акцію перевів з великим «смаком», є навіть підозріння, що був це совітський енкаведист в німецькій службі.

Як-би то не було, матеріяльне положення Олесья значно поправилось. Ранком Олесь не потребував поспішати трамваем до міста «на ділове побачення» (читай – для роздобування грошей), і не крутив собі голови, де їх дістати.

Себ-то: Олесь все одно кожного ранку їхав до міста – це була його «служба», але їхав з приємністю, з легкою душею: побачення з приятелями були лише літературні, видавничі, товариські, а не фінансові.

Підчас війни сталася в житті Олесья й знаменна переміна: він перестав пити пиво, – за німців у Чехах воно стало мов вода, – без міцності й смаку. А що «мусів» сидіти у «господах», то перейшов на вино. Але скоро припинилось і воно: німці докладно вичищали в Чехах усі продукти і товари. І тоді Олесь перейшов на чорну каву. Пив, писав і не нарікав. В той, останній, період, творчість Олесья набрала особливого, відмінного, характеру. Трагедія Підкарпаття в році 1939 і тут-же, поруч, – велика драма України в р.р. 1941–43,

відбилися тяжким болем в душі Поета. Олесь назовні не змінився, був веселий і жартівливий, але його «творча самота» – була глибоко трагічна. Я ніколи не докучав Поетові проханням показати мені – щό нового написав. Але інколи Олесь сам дещо показував. Пригадую, десь зимою в році 1943-му, ми разом їхали трамваем до нього. Дорога досить далека. Олесеві щось сталося, - він витягнув з кишені плаща останній зошит і подав мені. Я почав читати і був надзвичайно вражений: безжурного Олеся не існувало, це були поезії невимовної глибини і сили. Трагедія України, большевицька неволя, а на зміну їй німецька навала – зроджена надія і тут-же безсудні й безрозсудні розстріли цвіту Української Нації, спалені села й зруйновані храми, – нарешті, німецький «ясир» – поневір'яння дітей України в чужих невірільничих роботах, – все це відбилось в останніх творах Олеся із силою надзвичайною.

Але тоді почала налягати на Олеся його смертельна хвороба – переродження печінки. Жадні ліки не помагали. Олесь явно підупадав. Старий знайомий і приятель Олеся, бувш. член Директорії, проф. А. М. Андрієвський сумно похитував головою і своєрідним жаргоном переконано заявляв:

– А все оттого, Олександр Іванович, що нет алкоголю. Бо всякі лікарства – це ерунда!

Так кінчилися історія книжок Олеся, виданих у Відні в 1920 році. З Відня вони переїхали до Праги, з Праги до Жевниць, а звідси – перебравались знову до Праги, в склади видавництва «Пробоем». А з видавництва розлетілись – розпорошились по цілій Німеччині, розважаючи і гамуючи тугу невідомих невірільників-хлопців і дівчат українських, що їх доля розкидала по чужій стороні – по містах та селах, по «басрах» та майстернях.

Де ви. Олесеві книжечки і де ви, невідомі їх читачі...

На закінчення – ще два слова про українські склади у Відні.

Пишучи ці рядки про Олесів «Книгоцентр», я поінтересувався призабутою справою, а що-ж із складами українських книжок у Відні. Нагода хотіла, щоб я зустрівся з чоловіком, який стояв близько до цих справ.

Скажіть, будь ласка, що із складами у Відні і які там книжки були?

– Так, склади існували і великі склади. Усе, що було надруковано в р.р. 1919–20. Поперше, усі художні твори В. Винниченка і його драми – усе щось в десяти томах і у великих накладах. Далі – праці М. Грушевського, Христюка, твори Черкасенна, ще чиїсь і велика сила підручників для України, що відроджувалась: граматики, читанки – Чернасенка і Крушельницького, задачки Чепіги і т. д. і т. д.

– Що ж з усім тим?

– Склади належали одній жидівській фірмі у Відні і книжки українські лежали там ще до 1937 року. Українські видавці і власники книжок якось із тою фірмою лагодити і відпрошувались. Але 1937 році, коли запахло «аншлюсом» – приєднанням Австрії до Німеччини і

небезпекою для жидів, – власник складів тихо усе спродав на макулатуру, фірму ліквідував і утік.

– А як багато, на Вашу думку, було там книжок?

– Оскільки знаю, було там дванадцять вагонів українських книжок. Дванадцять вагонів книжок! ..

Це ще одна жертва останнього лихоліття, ще одна втрата, про яку українське суспільство навіть нічого не знає ...

Ось такі діла наші українські ...

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Гудима В. Формування місцевих державних адміністрацій на Поділлі в період головноуповноваженого уряду УНР (листопад 1919 – липень 1920 рр.). // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 58-64.
2. Директорія, Рада Народних Міністрів УНР 1918-1920. Док. і матеріали. У 2 т. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. Т.1. 688 с.
4. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга пол. XIX – пер.пол. XX ст.). К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. 840 с..
5. Огієнко І. Рятування України / упор., автор передмови і статей М. С. Тимошок. К.: «Наша культура і наука», 2005. 464 с.
6. Приходько В. Олесів «Книгоцентр» (Спогад). Арк. 1-19. // Архів імені Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США, ф. №40 (фонд В. Приходька).
7. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади. Ч. 1. Нью-Йорк-Мюнхен: Вид-во «Криниця», 1967. 200 с.
8. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. 416 с.
9. Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917-1922 рр. // Формування та діяльність українських національних урядів періоду української революції 1917-1921 рр. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. С. 315-330.

Стадник Олена, Кузьмінець Наталія

ІГНАЦІЙ ЯН ПАДЕРЕВСЬКИЙ: ПОЛІТИК І МУЗИКАНТ

6 листопада минає 160 років з дня народження неординарної особистості, яка назавжди вписала своє ім'я в аннали світової історії – Ігнація Яна Падеревського. Блискучий віртуоз-виконавець, талановитий композитор, активний громадський діяч, чудовий політик і дипломат, і просто харизматична, багатогранна особистість, він отримав визнання ще за життя і до сьогодні вважається одним із символів Польщі. Він мріяв про незалежність своєї країни і робив усе для того, щоб ця мрія стала реальністю. Сам Падеревський говорив: «Спочатку батьківщина, а після цього вже мистецтво», і все своє життя вміло поєднував музичну і політичну діяльність, використовуючи навіть свої виступи як можливість ще раз підняти питання про створення Польської держави. Однак для українців постать великого музиканта є доволі суперечливою, адже, з одного боку, Падеревський народився в Україні, ніколи з нею не поривав, залишивши тут могили своїх рідних, а з іншого – був прибічником включення західноукраїнських земель до складу Польщі, обстоюючи ці прагнення серед світового співтовариства.